

ARTIKELEN

Lof van de sociologie

Dankrede bij de aanvaarding van de Gouden Medaille van het CNRS*

Pierre Bourdieu

Meneer de minister,
Meneer de algemeen directeur,
Beste collega's en vrienden,
Dames en heren,

Huldeblijken en consecraties, die alleen maar geruststellend zouden moeten zijn, hebben op mij eerder het effect dat ze onbehagen en een gevoel van onwaardigheid wekken. Maar daarmee doen ze geen afbreuk aan mijn diepe overtuiging dat de erkenning die door de wetenschappelijke gemeenschap via dit huldeblijk wordt verleend aan de sociologie en de sociologen, ten volle verdiend is. Die overtuiging zou ik vanavond graag met u willen delen, waarbij ik de gelegenheid te baat neem dat ik hier sta tegenover de hoogste gezagsdragers van de politiek en de wetenschap, en de eminentste vertegenwoordigers van de journalistiek, om te proberen antwoord te geven op een paar vaak kritische vragen die veelvuldig over deze wetenschap worden gesteld.

Maar ik zou het betreuren als deze apologie van de sociologie een academische oefening was die volkomen verstoken bleef van effect in de werkelijkheid. Voor even zou ik me dus graag willen opwerpen als woordvoerder van alle sociologen, of tenminste van de collega's die me deelgenoot hebben gemaakt van hun trots over de consecratie die hun wetenschap nu toevalt, en een plechtig verzoek willen uiten, namelijk dat de Franse sociologie, die alom wordt erkend als een van de beste ter wereld, moge genieten van alle symbolische maar ook materiële voordelen die bij een waarachtige erkenning horen. Ik denk in het bijzonder aan al degenen die vandaag de dag instromen in het vak en die vaak, tijdens de doorslaggevendste jaren van hun wetenschappelijke bestaan, met moeite de eindjes aan elkaar knopen zonder zeker te weten of ze op een dag de post van docent of onderzoeker zullen krijgen die vereist is om hun werk naar behoren te kunnen doen.

* Dit is de vertaling van een toespraak gehouden op 7 december 1993 ter gelegenheid van de overhandiging van de Gouden Medaille van het Centre National de la Recherche Scientifique, de hoogste wetenschappelijke onderscheiding van Frankrijk, door François Fillon, de minister van Hoger Onderwijs en Onderzoek. Vertaling Rokus Hofstede. De noten en literatuurverwijzingen zijn verzorgd door Loïc Wacquant.

Ik zal niet proberen te verhelen dat ik de ruimhartige bejegening die ik de sociologie toewens allereerst te beurt zou willen zien vallen aan alle mannen en vrouwen die op enig moment met mij in teamverband hebben gewerkt binnen de context van het Centre de sociologie européenne¹ en van het Centre de sociologie de l'éducation et de la culture: zij zijn hier voor het merendeel aanwezig, en ik zou hen één voor één bij naam willen noemen nu ik publiekelijk verklaar hoeveel ik hun verschuldigd ben en hoe dankbaar ik mij voel. Ook zou ik graag alle sporen uitwissen van de moeilijkheden die we, zowel intern als extern, hebben gekend. Ik ben ervan overtuigd dat die moeilijkheden zijn voortgekomen uit het feit dat wij net als de durkheimianen hebben geprobeerd een collectieve stijl van werken in praktijk te brengen die misschien niet verenigbaar is met de tradities en verwachtingen van een nog sterk aan de literaire logica gebonden intellectuele wereld, met zijn mondaine alternatieven tussen het bijzondere en het banale, het nieuwe en het verouderde, waarmee de weg wordt geplaveid voor zelfingenomen 'kleine meesters' en het streven naar originaliteit tot elke prijs.

Een aparte plaats zou ik willen reserveren voor al wie met mij hebben deelgenomen aan het ietwat buitensporige project dat heeft geleid tot *La Misère du monde* (Bourdieu et al. 1999 [1993]), en ook voor de mannen en vrouwen – het zijn voor een deel dezelfde – die me bijna twintig jaar lang hebben geholpen bij het dragen van de verantwoordelijkheid voor het tijdschrift *Actes de la recherche en sciences sociales* en voor *Liber*,² het internationale supplement ervan. Dat alles vaak zonder enige andere beloning (want we kunnen niet zeggen dat de wetenschappelijke gemeenschap erg scheutig voor hen is geweest) dan de voldoening om deel te hebben aan een intellectueel avontuur. Ik zou vanavond nog gelukkiger zijn als ik zeker wist dat zij van de instellingen waar ze onderdak hebben, of waar ze onderdak zouden moeten hebben, CNRS, École des hautes études enzovoort, de rechtmatige erkenning van hun verdiensten krijgen.

- 1 Het Centre de sociologie européenne werd in 1959 gevestigd in Parijs door Raymond Aron, met financiële ondersteuning van de Ford Foundation. Om zijn gebrek aan ervaring met empirisch onderzoek te compenseren, stelde hij Bourdieu aan als 'secretaris' (uitvoerend directeur) in 1960. Nadat Aron en Bourdieu hun samenwerking verbraken, vormde Bourdieu in 1968 zijn eigen, onafhankelijke onderzoeksgroep die de institutionele basis vormde voor zijn onderzoek gedurende drie decennia. Joly (2011) deed nauwgezet onderzoek naar de oprichting en vroege geschiedenis van het Centre de sociologie européenne op basis van Aron's archieven bij de Bibliothèque nationale.
- 2 *Actes de la recherche en sciences sociales* wordt sinds de oprichting in 1975 geredigeerd door het CSE en is geïnspireerd door Bourdieus transdisciplinaire en internationale visie op sociologie waarbij theorievorming, empirische observatie en maatschappelijke betrokkenheid worden gecombineerd met innovatie wat betreft het ordenen en weergeven van onderzoeksresultaten. *Liber* was een kritisch tijdschrift waarin onderzoek en kunst werd besproken. Het tijdschrift was bedoeld om de intellectuele productie te 'denationaliseren' en werd gelijktijdig in twaalf Europese talen en landen uitgegeven in de periode 1989-1999.

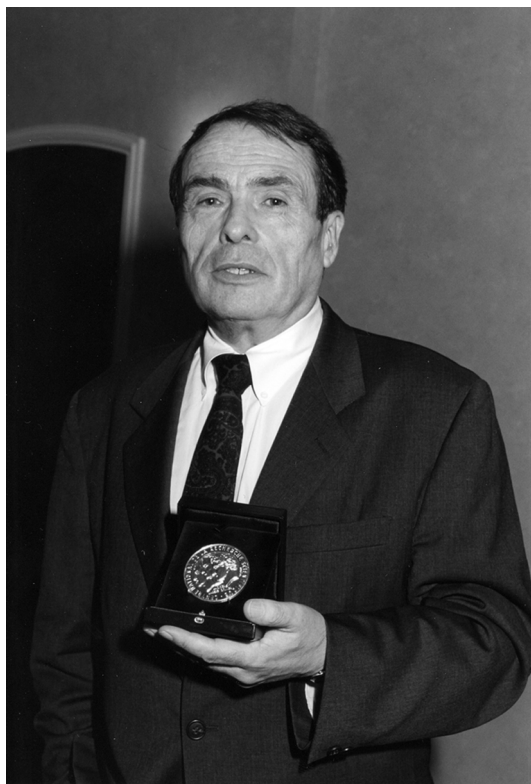

Foto © CNRS Photothèque/Nicole TIGET

I

Laat ik dan nu overgaan tot de sociologie en tot de vragen die over de sociologie worden gesteld. De eerste en meest gangbare vraag betreft haar status van wetenschap. Het is duidelijk dat de sociologie de voornaamste kenmerken van een wetenschap bezit: ze is autonoom en cumulatief, ze probeert systemen van hypothesen op te stellen in de vorm van coherente modellen waarmee een samenhangend geheel van empirisch observeerbare feiten kan worden verklaard (Bourdieu, Chamboredon en Passeron 1991 [1973]). Maar we mogen ons afvragen of dat de echte vraag is... Want het is bekend dat die vraag nooit wordt gesteld aan het merendeel van de gevestigde geesteswetenschappelijke disciplines of aan de minst exacte natuurwetenschappelijke disciplines.

In feite wordt de sociologie er altijd van verdacht – en dat vooral in conservatieve kringen – dat zij zich compromitteert met de politiek. En inderdaad neemt de socioloog, anders dan de historicus of de cultureel antropoloog, zijn eigen wereld tot object, de wereld waarover hij een partijdig oordeel lijkt te vellen en waarvan hij deel uitmaakt. Zeker, hij heeft onvermijdelijk belangen in die wereld en hij

loopt te allen tijde het risico om vooroordelen of, nog erger, vooronderstellingen in zijn wetenschapspraktijk te betrekken. Toch is dat gevaar in werkelijkheid veel minder groot dan een leek zou kunnen denken. Misschien wel omdat de sociologie aan buitengewone gevaren blootstaat, verschaft zij ook een bijzonder krachtig arsenaal van middelen tot verweer tegen die gevaren.

En vooral dit: elke socioloog gaat gebukt onder vormen van dwang en controle waaronder hij op zijn beurt alle andere sociologen gebukt doet gaan, overeenkomstig de logica van de concurrentie, die voor alle wetenschappelijke werelden geldt. Tussen elke socioloog en de sociale wereld staat, als een schild, de hele mondiale sociologie, met alle uiteenlopende wetenschappelijke (niet politieke) posities en positiebepalingen vandien; de logica van wederzijdse vermaningen en berispingen zorgt ervoor dat hij zich niet kan veroorloven in te gaan op profane, wereldse verleidingen, waaronder die van de journalistiek, zonder het risico te lopen dat hij wordt uitgesloten uit het 'onzichtbare college' van geleerde vakgenoten (Bourdieu 1991a). Zo'n uitsluiting heeft iets verschrikkelijks, al zijn buitenstaanders daar onkundig van, zoals ook sommige journalisten, die niveaoverschillen aanzien voor – elkaar wederzijds relativerende – meningsverschillen.

De louter negatieve onafhankelijkheid die op die manier wordt gewaarborgd ontwikkelt zich uitsluitend tot ware autonomie als de socioloog de collectieve verworvenheden van zijn discipline meester is geworden; het beheersen van die nu al immense verworvenheden is een voorwaarde om toegang te krijgen tot de eigenlijke wetenschappelijke debatten. Sociologen zijn onderling verdeeld, dat is een feit, maar overeenkomstig twee zeer verschillende principes: degenen die zich de collectieve erfenis hebben toegeëigend worden tot in hun conflicten door die erfenis verenigd – ze spreken, zoals dat heet, dezelfde taal – en hun onderlinge tegenstellingen hangen samen met de fundamentele logica van de rechtstreeks uit die erfenis voortvloeiende problematiek en bijbehorende methodologie. Maar die erfgenamen verschillen ook, op een heel andere manier, van degenen die geen toegang tot de erfenis hebben en daarom vaak eerder beantwoorden aan de verwachtingen van de media. De schreeuwendste voorbeelden van verdeeldheid, die veelvuldig worden aangehaald om de wetenschappelijkheid van de sociologie ter discussie te stellen, vinden met andere woorden een zuiver sociologische verklaring in de extreme spreiding (in de statistische zin van het woord) van degenen die zich tooien met de naam socioloog.

Om echt autonoom en cumulatief te zijn, en volledig in overeenstemming met haar wetenschappelijke roeping, moet de sociologie ook en vooral reflexief zijn (Bourdieu 1994 [1982]). Ze moet zichzelf tot object nemen en alle kennisbronnen waarover ze beschikt in het werk stellen om de sociale effecten waaraan ze onderhevig is te analyseren en te beheersen, effecten die de eigenlijke wetenschappelijke logica van haar functioneren kunnen verstoren. Ik verwijs degenen die deze analyses te abstract vinden naar wat in *Homo Academicus* (Bourdieu 1998 [1984]) wordt gezegd over de sociologie en over de instellingen waar ze onderdak heeft (maar misschien vinden ze me daar weer te concreet...).

II

De sociologie van de wetenschappelijke wereld is absoluut onmisbaar voor sociologen, maar lijkt me nauwelijks minder onontbeerlijk voor de andere wetenschappen. Wetenschapssociologie is de doeltreffendste manier om de door Gaston Bachelard (1938) bepleite 'psychoanalyse van de wetenschappelijke geest' in praktijk te brengen. Pas dan zijn we namelijk in staat om inzicht te krijgen in het collectief verdrongen maatschappelijke onbewuste dat ligt ingebed in de sociale logica van de wetenschappelijke wereld: in de sociale determinanten van de selectie van selectiecommissies en de evaluatiecriteria van evaluatiecommissies, in de sociale voorwaarden van de rekrutering en van het handelen van wetenschappelijke bestuurders, in de maatschappelijke machtsverhoudingen die zich manifesteren onder de dekmantel van wetenschappelijke gezagsverhoudingen en die vaak genoeg de inventiviteit en creativiteit bij jongeren afremmen of blokkeren in plaats van die te bevrijden, en in de nationale en tegenwoordig lokale coöptatienetwerken, waardoor sommigen worden afgeschermd tegen de harde oordelen van de wetenschappelijke evaluatie, terwijl anderen worden belemmerd in het volledige uiten van hun creatieve mogelijkheden, enzovoort.

Omdat de omstandigheden mij hier niet toestaan man en paard te noemen en ik alleen vage toespelingen kan doen, zal ik me beperken tot het citeren van een (steevast veronachtzaamde) passage uit de beroemde toespraak getiteld *Wissenschaft als Beruf* (1970), waarin Max Weber tegenover zijn verzamelde vakgenoten een vraag stelt die kapitaal is voor het wetenschappelijke leven, maar doorgaans wordt bewaard voor privégesprekken: waarom selecteren universiteiten niet altijd de besten (Weber drukt zich overigens heel wat minder zachtzinnig uit)? Als een goede professional wijst hij de verleiding af om daarvoor personen verantwoordelijk te stellen, in dit geval 'persoonlijke inferioriteit bij faculteiten en ministeries', en suggereert hij dat de reden voor die stand van zaken moet worden gezocht in de 'wetten van de menselijke samenwerking', de wetten die er bijvoorbeeld bij de verkiezing van pausen of van Amerikaanse presidenten voor zorgen dat vrijwel altijd 'kandidaat nummer twee of drie' wordt verkozen. Hij besluit, met niet van humor gespeende realiteitszin: 'En men moet zich niet verwonderen over het feit dat er herhaaldelijk fouten worden begaan, doch over het feit dat het aantal *juiste* benoemingen ondanks alles relatief toch nog heel aanzienlijk is.' Een wat minder gelaten wetenschappelijk beleid zou zich op de kennis van die wetten kunnen baseren om de effecten ervan tegen te gaan en te neutraliseren. Om maar één voorbeeld te geven, ik denk hier aan de vrijheid die in het hele onderzoekssysteem zou ontstaan door het oprichten, binnen elk departement, van een sectie waar iedereen terecht zou kunnen die moeite heeft met de traditionele grenzen tussen disciplines en met de altijd meer of minder arbitraire, wetenschappelijk funeste discipline die zij opleggen.

Uit het voorafgaande moge duidelijk zijn dat de belangen van de waarheid niet echt worden gediend door de ideologie van de 'wetenschappelijke gemeenschap' als ideale stad, waarvan de burgers maar één doel zouden kennen, de zoektocht naar waarheid. Het analyseren van het functioneren van de wetenschappelijke polis zoals die is, en van alle mechanismen die een obstakel zijn voor zuivere en

volmaakte concurrentie, en daarmee voor wetenschappelijke vooruitgang, zou een aanzienlijke bijdrage kunnen leveren aan de toename van de wetenschappelijke productiviteit, waar onze technocraten zo bezorgd om zijn. Zeker is in elk geval dat wetenschappers – onder wie velen, speciaal biologen, zich tegenwoordig zorgen maken over de toekomst van hun wetenschap, die de speelbal is van de onbeheerste kracht van haar mechanismen – alleen mogen hopen een vorm van collectieve zeggenschap over hun praktijk te verwerven als ze, met hulp van sociologen en wetenschapshistorici, een collectieve analyse verrichten van de sociale mechanismen die het werkelijke functioneren van hun wereld beheersen (Bourdieu 1998, 2004 [2001]).

Mij zou kunnen worden gevraagd met welk recht, uit naam van welke speciale autoriteit, deze beginnende wetenschap zich meent te moeten bemoeien met het analyseren van het functioneren van meer geavanceerde, meer exacte wetenschappen. In feite is zo'n verwijt van imperialisme vooral afkomstig van filosofen en schrijvers, en van sommige wetenschappers die bijzonder geneigd zijn tot scientistische zelfverzekerdheid. Nog een deugd van de wetenschapssociologie is dat zij een krachtig tegengif biedt tegen zulke arrogantie, die verregaande schade toebrengt aan de wetenschap als zodanig. De wetenschapssociologie veroordeelt ons namelijk allerminst tot antiwetenschappelijk nihilisme (uit tijdgebrek laat ik de bewijsvoering daarvan hier achterwege), maar herinnert de wetenschap aan haar historische of sociale oorsprongen – wetenschappelijke waarheden zijn geen eeuwige essenties die kant-en-klaar zijn voortgekomen uit het menselijke brein, maar historische voortbrengselen van een welbepaald type historische arbeid, verricht onder de dwangen en controles van een sociale wereld die in zijn regels en vooral in zijn regelmatigheden volstrekt eigen is, namelijk het wetenschappelijke veld (Bourdieu 1975, 1991b, 2004 [2001]). De speciale taak van de sociologie is misschien dat zij de andere wetenschappen, zowel door haar bestaan als door haar analyses, herinnert aan hun historische oorsprong, de grondslag niet alleen van hun provisorische geldigheid, maar ook van hun feilbaarheid. De sociologie laat zien dat de steeds hernieuwde pogingen om de wetenschap te funderen op transcendente principes veroordeeld zijn tot de door James Joyce aangehaalde vicieuze cirkel van de zelfverklaarde onfeilbaarheid van de paus, wiens verklaring juist op grond van diens onfeilbaarheid niet kan worden tegengesproken.³

III

Ik heb een eerste aanzet gegeven tot een antwoord op de vraag waartoe de sociologie dient. Ik zou ook gewoon kunnen zeggen, in de trant van Toni Morrison, een zwarte schrijfster aan wie werd gevraagd of haar volgende romans ruimte zouden bieden aan blanke personages en die als antwoord gaf: "Zou u die vraag ook stellen aan een blanke schrijver?" – zou u een natuurkundige of een scheikundige, een archeoloog of zelfs een historicus ook vragen wat hij voor nut heeft en wat zijn

3 Bourdieu verwijst hier naar een beroemde passage uit *Dubliners* van James Joyce (New York: Penguin Books, 1967), p. 168-169, waarin vrienden in een pub the doctrine bediscussieren.

bestaansrecht is? Dat de socioloog zo moeilijk het gevoel krijgt dat hij recht van bestaan heeft, komt vreemd genoeg doordat er van hem altijd te veel of te weinig wordt verwacht. En doordat er altijd te veel 'sociologen' zijn die bereid zijn om antwoord te geven op de meest buitenproportionele vragen en om de onmogelijke en ietwat bespottelijke rol aan te nemen van 'door de staat betaalde en bevoorrechte kleine profeten', zoals alweer Max Weber zegt.

Van de socioloog verwachten we dat hij, op de wijze van de profeet, ultieme en (ogenschijnlijk) systematische antwoorden geeft op de kwesties van leven of dood die zich van dag tot dag in het bestaan voordoen. En we ontzeggen hem de functie die hij net als elke wetenschapper met recht mag opeisen, namelijk om nauwkeurige, verifieerbare antwoorden te geven op alleen die vragen die hij op een wetenschappelijke manier kan stellen – dat wil zeggen, door middel van een breuk met de vragen die worden gesteld door het gezond verstand en ook door de journalistiek.

Dat betekent zeker niet dat de socioloog al doende de rol van expert in dienst van de zittende macht aanneemt. Bij het vaststellen van de doeleinden (bijvoorbeeld 80% van de adolescenten een middelbareschooldiploma laten halen, of 100% van de schoolgaande kinderen leesvaardigheid bijbrengen) kan hij noch wil hij de plaats innemen van beleidsmakers.⁴ Maar wel kan hij de economische en sociale voorwaarden voor het verwezenlijken van zulke doeleinden kenbaar maken aan degenen die ze poneren, die van die voorwaarden vaak geen flauwe notie hebben en zo het risico lopen om resultaten te bereiken die diametraal tegengesteld zijn aan wat ze beogen. De sociologie is inmiddels zeker genoeg van zichzelf om bestuurders en politici voor te houden dat ze niet uit naam van allen kunnen pretenderen te besturen als ze onwetend zijn van de meest elementaire wetten van de sociale werelden in kwestie. Durkheim (1984 [1895]) zei graag dat een van de voornaamste obstakels tegen de vooruitgang van de maatschappijwetenschap ligt in het feit dat op dat gebied iedereen de wijsheid in pacht meent te hebben... En wat te zeggen van beleidsmakers die kunnen bogen op een beperkte ervaring als leerkracht of ambtenaar en niet aarzelen om sociologen de les te lezen over de sociologie van het onderwijs of de bureaucratie!

Ik ben het geenszins eens met de politici die bij de minste deining op de faculteiten ontevreden studenten dadelijk aanmoedigen om maar te kiezen voor studierichtingen die minder overbevolkt zijn dan de menswetenschappen, en denk integendeel dat het wenselijk is om de studie sociologie overal aan te moedigen en breed te ontwikkelen, en wel om te beginnen als zodanig en op zichzelf in de faculteiten letteren en menswetenschappen, maar vooral ook in de vorm van aanvullend onderwijs, in de bètarichtingen, bij rechten en geneeskunde, en ook, maar

4 Dit verwijst naar het beleid, gevoerd door Jean-Pierre Chevènement, de socialistische minister van Onderwijs in de regering Fabius, om tachtig procent van elk leeftijdscohort te doen slagen in het voortgezet onderwijs. Een vaardige sociologische analyse van de effecten van dit beleid op de ervaringen en sociale carrières van jongeren uit de lagere klassen is verricht door Beaud (2002).

ditmaal in forse hoeveelheden, op de staatsscholen voor politicologie en bij de *École Nationale d'Administration*.⁵

Ik zou vrij makkelijk kunnen laten zien hoe nuttig de sociologische blik kan zijn voor de magistraat, voor de arts (in de Verenigde Staten is dat experiment al een tijd gaande, zodat de effecten ervan kunnen worden onderzocht), voor de hoge ambtenaar, voor de leraar, voor de journalist en misschien vooral voor wat ze doen en voor wat ze produceren, dus voor hun afnemers. Die zogenaamd overtalige sociologen zouden als het aan mij ligt aanwezig moeten zijn in alle 'totale instituties', zoals Goffman (1964) ze noemt, inrichtingen, ziekenhuizen, internaten, gevangenissen, en ook in nieuwbouwcomplexen, in sociale-woningbouw-wijken, in middelbare scholen, in bedrijven (hier zouden we het moeten hebben, maar anders dan gewoonlijk, over de Japanse case) – stuk voor stuk complexe sociale werelden waarvan ze storingsen zouden kunnen analyseren en de spanningen kenbaar maken, waarbij ze de socratische rol zouden kunnen aannemen van degene die individuen en groepen tot helderder inzicht brengt (Bourdieu et al. 1999 [1993]).

Ik geloof niet dat in deze uitspraken een uiting van corporatistisch imperialisme mag worden gezien. Ik ben er namelijk van overtuigd dat de ontwikkeling van de sociologie en de vooruitgang van de maatschappijwetenschap stroken met het algemeen belang. De sociologie mag zichzelf beschouwen als een vorm van publieke dienstverlening. Wat niet betekent dat het haar taak is om onmiddellijk te voldoen aan de onmiddellijke behoeften van de 'maatschappij' of van haar belangenbehartigers, laat staan van haar bestuurders. Uit de bedragen die door zowel linkse als rechtse regeringen worden uitgegeven om wetenschappelijk nutteloze, peperdure steekproeven te financieren (de kosten van zo'n onderzoek vertegenwoordigen al gauw zo'n tien tot twintig keer het jaarbudget van mijn leerstoel aan het Collège de France), blijkt zonneklaar wat die regeringen van de sociale wetenschap verwachten: niet de kennis van de waarheid van de sociale wereld, maar de instrumenten van een rationele demagogie.

Een van de noodzakelijkste taken die de sociologie op zich moet nemen, en die alleen zij kan verrichten, is het kritische demonteren van praktijken waarin het perverse gebruik van de wetenschap dient om burgers en consumenten te beïnvloeden en te misleiden. We hebben namelijk alle reden om ongerust te zijn over het feit dat de staat, die de enige vrijheid tegenover de mechanismen van de markt vertegenwoordigt, zijn beleid, en dat van zijn diensten, onder meer op het gebied van cultuur, wetenschap en kunst, steeds vaker onderwerpt aan de tirannie van het marketingonderzoek, van de steekproeven, van de kijkcijfers, en van alle vermeend betrouwbare registraties van de vermeende verwachtingen van het grootste aantal. We zien hier dat de sociologie een van de mogelijke kritische tegenmachtsen kan zijn die doeltreffend weerstand bieden aan vormen van macht

5 Dit is een verwijzing naar de twee belangrijkste elitescholen (Science-Po en ENA), die als leverancier fungeren voor topposities binnen de Franse overheid en het bedrijfsleven; Bourdieus (1997 [1989]) *The State Nobility* geeft een diepgravende analyse van de plaats en functie van deze scholen binnen het Franse veld van machtsrelaties. Veel van de bij de ceremonie aanwezige notabelen zijn alumni van Science-Po en ENA.

die zich meer en meer op de werkelijke of vermeende wetenschap baseren om hun heerschappij te vestigen en te legitimeren, op voorwaarde dat zij gebruik weet te maken van de economische onafhankelijkheid die zij onder meer aan de staat ontleent om haar autonomie te bevestigen ten opzichte van alle machtscentra, inclusief die van de staat.

Ik zou verzaken aan het principe van reflexiviteit als ik tot slot verzuimde te zeggen dat ik niet veel illusies heb over de doeltreffendheid van mijn betoog. Ik weet dat de plechtige toon die mij is opgedrongen door de plechtige gelegenheid waarin ik dat betoog heb moeten uitspreken, alle kans maakt het werkelijke effect ervan teniet te doen. Maar het is niet verboden om te hopen...

Literatuur

- Bachelard, G. (1938) *La Formation de l'esprit scientifique. Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective*. Parijs: Librairie philosophique Vrin (vertaald als *The Formation of the Scientific Mind*, Londen: Clinamen Press 2002).
- Beaud, S. (2002) *80% au bac... et après? Les enfants de la démocratisation scolaire*. Parijs: La Découverte.
- Bourdieu, P. (1975) The Specificity of the Scientific Field and the Social Conditions of the Progress of Reason. *Social Science Information* 14 (6), 19-47 (vertaald als Het wetenschappelijke veld, door D. Pels, in: D. Pels (red.) *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*, Amsterdam: Van Gennep 1989).
- Bourdieu, P. (1988 [1984]) *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press (vertaald als *Homo academicus*, door P. Claeys, F. Mortier en J. Tack, Leuven: Acco 2002).
- Bourdieu, P. (1991a) The Peculiar History of Scientific Reason. *Sociological Forum* 5 (2), 3-26.
- Bourdieu, P. (1991b) On the Possibility of a Field of World Sociology. In: P. Bourdieu en J.S. Coleman (red.) *Social Theory for a Changing Society*. Boulder: Westview Press, 373-387.
- Bourdieu, P. (1993) Narzisstische Reflexivität und wissenschaftliche Reflexivität. In: E. Berg en M. Fuchs (red.) *Kultur, Soziale Praxis*. Frankfurt: Suhrkamp, 365-374.
- Bourdieu, P. (1994 [1982]) Lecture on the Lecture. In: *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press (herziene en vertaalde versie), 177-198.
- Bourdieu, P. (1996 [1993]) Understanding. *Theory, Culture & Society* 13 (2), 13-37.
- Bourdieu, P. (1997 [1989]) *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1998) *Pour une Sociologie du champ scientifique*. Parijs: INRA.
- Bourdieu, P. (2004 [2001]) *Science of Science and Reflexivity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P., J.-C. Chamboredon en J.-C. Passeron (1991 [1973]) *The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries*. New York/Berlijn: Aldine de Gruyter.
- Bourdieu, P. et al. (1999 [1993]) *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge: Polity Press.
- Durkheim, É. (1984 [1895]) *The Rules of the Sociological Method*. Londen: Macmillan.
- Goffman, E. (1964) *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients*. Harmondsworth: Penguin.
- Joly, M. (2011) *Devenir Norbert Elias*. Parijs: Fayard.
- Joyce, J. (1968) *Dubliners* (vertaald door R. Bloem, Van Gennep).

Weber, M. (1970) *Wetenschap als beroep en roeping* (vertaald door E.A. Engberts en E. Tellingen, Samson).